

Területi és egyházi autonómia a nemzettévalás folyamatában

Bár a nemzetállamok a XIX. században alakultak ki, a történelem kezdetétől küzdöttek a népek és népcsoportok az identitásuk megőrzéséhez szükséges közigazgatási, gazdasági, kulturális (vallási és nyelvi) különállásukért. Egy ókori példa: Róma történetének kutatói feltételezik, hogy a római népet alkotó plebejusok, patríciusok és cliensek közül a plebejusok azért kényserülnek külön "törvénykezni" (comitia tributa), mert a genshez a betelepedéskor valószínűleg csak a patríciusok és a cliensek tartoztak.

A középkori példák közül elegendő csak az angol, francia, orosz fejlődés sajátosságaira utalni. Anglia attól az időponttól kezdve, hogy Walest, Skóciát, Írországot magához csatolta, a közigazgatási önállóságuk felszámolására és nyelvi asszimilálásukra törekedett. Ennek része volt az egyházügyek is, csupán a skót presbitériánusok rendelkeztek némi önállósággal. A centralizáló középkori államvezetésnek esik áldozatul Franciaországban a XVI. századi vallásháborúktól kezdődően a helyi parlamentek mögött rejtő területi különállás. Itt már

1538-ban államnyelvvé teszi I. Ferenc a franciát s a folyamatot mintegy betetőzi az egységet teremtő francia forradalom a breton, baszk, német, olasz és flamand nyelv betiltásával. Oroszországban Nagy Péter uralkodásától kezdve a helyi önkormányzat maradványait felszámolják. Kis népek tűnnek el a nyelvi olvasztótégelyben.

A magyar nemzetállam fogalma a Szent István-i államalapítás eszmerendszeréhez nyúlik vissza. A keresztény univerzalizmus szellemében fogalmazza meg azt az évszázadokon keresztül érvényesülő államszervezési elvet, hogy az idegen népeket, vendégeket nyelvükkel, szokásaikkal egyetemben kell befogadni, "mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő". A király szerint a vendégek és jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén.

Magyarországon a betelepülő népek, népcsoportok a területi és egyházi autonómia itt megvalósuló különböző formáiban megőrizhették identitásukat, nyelvüket, vallásukat a természetszerűleg működő

asszimiláció ellenére is a modern nemzetállam létrejöttéig.

A széttagolt, sokszor anarchikusnak tűnő feudalizmusban a király központosító tevékenységét segítették a társadalom különböző jogú és érdekű csoportjai. A területi autonómia különféle változatainak megvalósulása Magyarországon (horvát bánság, jász-kun kerületek, székely székek, szász egyetem, felvidéki bányavárosok szövetsége stb.) lehetőséget nyújtott a különböző jogállású társadalmi csoportoknak, saját öngazgatásuk megszervezésére, az etnikai csoportok regionális szintű szerveződésére, érdekek érvényesítésére.

A fent említett népcsoportok - a szászokat kivéve - főleg katonáskodásért kaptak kiváltságaikat, a közösség tagjaként élvezték területi különállásukat, adómentességüket.

Horvátországot erős rokon kapcsolatok fűzték a XI. században Magyarországhoz, s midőn a horvát királyi család kihalt, I. (Szent) Lászlónak ajánlották fel a trónt. A kiegyezésig megőrizte területi közjogi különállását, külön politikai nemzet volt területi önkormányzattal, saját országgyűléssel. A horvát-magyar kiegyezés példamutatóan széles körű autonómiát biztosított számára 1868-ban: A kormányzástól a nyelv-, zászló-, címerhasználaton át a horvát ezredekig, horvát honvédségig az önálló állami lét számos jegyéig.

A honfoglaláskor itt talált szlávok nagy többsége a 12. századra beolvadt a magyarságba, kivéve a Vág és Nyitra völgyi morva-szlávokat. Mivel a magyarság az itt talált szlávást a gepidák népvéből származó /thuat/ tót népnévvvel jelölte, az új szláv telepéseket ettől megkülönböztetve cseheknek, lengyeleknek, horvátoknak stb. nevezték (helynevekben: Csehi, Tóti, Len-

gyeli, Oroszi, Horváti). A tatárjárás utáni pusztaságokra IV. Béla, majd az Anjouk kezdték a tervszerű betelepítést. A királyok megyényi területeket adományoztak erdőirtásra, új falvak alapítására. (A telepítők között van a Szent-Iványi és a Görgey család őse, de Csák Máté is.) A morva, cseh, lengyel, rutén földről beáramlók számára a vonzást a csökkentett földesúri terhek jelentették. (Az irtásfalva cseh eredetű neve lehota, könnyebbség volt.)

Az ország három részre szakadása után a középkori 300-500 ezres északi szláv népesség a 17. század végére 1 milliónál is nagyobb etnikummá fejlődött. Ugyanakkor a délvideki szerbek, románok, rutének már feudális keretek közt élve kiváltságos rétegeik (vajdák, kenézek) vezetésével telepedtek be. A felső rétegükhöz tartozók a magyar nemességgel egyazon jogokat kaptak, azaz egyénenként kapták a nemesi kiváltságokat. Nemességük beolvadt az évszázadok során a magyar nemességbe. A reformációval meginduló anyanyelvű igehirdetés után a törökkori és az azt követő idők hatalmas betelepülései a határok mentén nagy nemzetiségi tömbök kialakulásához vezettek. (A magyarság aránya a nemzetiségekhez hozhatóan: 45-55 %).

Amikor az 1789-es forradalom eredményeképp mindenki polgárrá lett, s eltűntek a bíráskodásban, adózásban és minden másban meglévő egyenlőtlenségek, egyben a kiváltságokkal együtt eltörölték a csoportérdekek regionális szintű érdekérvényesítését is. A különböző kiváltságos csoportokkal tagolt társadalom helyébe azonos jogú és kötelezettségű egyéneket állítottak. Az egyenlő polgároknak lakhelyül szolgáló településformákra (város, falu) egységesen

modern közigazgatási rendszert terveztek. Így számolta föl a modern polgári állam az emberek közti egyenlőtlenséggel együtt a regionálisan elhelyezkedő kisebbségi népcsoportok kollektív érdekvédelmének lehetőségét is.

Magyarországon ennek helyébe az egyházi autonómiát engedte kiteljesedni a Habsburg-kormányzat, ami egyfajta kulturális és gazdasági önszerveződésnek is bizonyos mértékig kereteket tudott biztosítani.

Az egyenjogúsággal együtt az egyházi birtokok gazdasági alapjául szolgáltak törékvesciknek. Ugyanakkor sem az egyházi birtokok, sem a gyűjtés és az adományok nem voltak elégségeket - például a románok esetében - az egyházi kiadások fedezésére. A magyar állam a Vallásalapból (a római katolikus közvagyonból) és államsegélyből fedezte a központi hivatalok működését, a papképzést, a templomépítést,- javítást, egyházi méltóságok, papok sürgős kiadásait.

Az oktatás területén érdemes a görögkeleti és protestáns iskolák nagyobb szabadságára utalni a XIX. században:

Az 1791. évi 27. tc. kimondta, hogy a görögkeletieknek az "alapítványok, a tanulmányi rendszer, az ifjúság nevelése... irányában megillető jogai ... érvényben maradván" vagyis autonóm módon, önmaguk intézték egyházi és nevelési ügyeiket. Az 1791. évi 2. tc. általában mondta ki a protestáns egyházaknak az állammal szembeni önállóságát. (Ez jogi keretül szolgált a német és szlovák evangélikusok nemzeti, nyelvi törekvéseihez.)

A magyarosítónak nevezett 9. paragrafus (miszerint minden iskolában kötelező a magyar tannyelv) kizárólag a katolikus és az un. királyi tanintézetekre (egyetemek, akadémiák, liceumok, gimnáziumok) vonatkozott, az elemiére és a tanügyi auto-

nómiát élvező protestáns és görögkeleti egyházak közép- és főiskoláira nem terjedt ki érvényessége.

A 19. század elején a nemzeti öntudatra ébredéskor a szellemi vezetést szükségyszerűen az egyházak sorából kiemelkedő ortodox, görög katolikus és evangélikus papok veszek át, akik az egyházi kereteket intézményesítve törvényi fedezettel munkálkodnak a mind teljesebb egyházi autonómia kiépítésén, hogy azon belül felekezeti iskoláikban, kulturális egyleteikben ápolhassák a nemzeti összetartozás tudatát. Az egyházi autonómia lényegileg összefüggő nemzetiségi tömbökben élő területek fölött valósul meg!

A magyar állam törvényhozása évszázadokon át oklevelekben biztosította a különböző etnikai és vallási közösségeknek adott jogokat és privilégiumokat. Ezek közül az alábbiakat emeljük ki:

- II. András király 1224-ben a székelyeknek, és besenyőknek adott kiváltságokat, rögzítve gazdasági, közigazgatási, jogi és katonai helyzetüket.

- A kunok és jászok betelepítésükkor IV. Bélától (1246) területi autonómiát kapnak. Jogukat Károly Róbert 1323. évi oklevele megerősíti. A jászok és kunok közjogi viszonyait Mária Terézia kiváltságlevele rendezi 1745-ben.

- A Nagyszében vidéki szászokat II. Géza telepíti be, jogukat védelmi és gazdasági szerepükért cserébe kapják, II. András király 1224-es szabadságlevele pedig területi autonómiát és kollektív jogokat biztosít számukra. Törvényeiket 1583-ban Hutter Albert nagyszébeni királybíró összeszedette, s e törvénykönyvüket Báthori István erdélyi fejedelem, majd I. Lipót császár is megerősítette.

- A szepességi szászok külön közjogi helyzetét V. István 1271. évi szabadságlevele erősíti meg. Károly Róbert 1312. és 1328. évi kiváltságlevele további gazdasági megerősödésüket segíti. (1370-ben összegyűjtik és írásba foglalják törvényeiket.)

- I. Lipót 1691. évi oklevele szabályozza Erdély helyzetét. 1701-es oklevele rendezi a román görög katolikus egyház gazdasági oktatási és szervezeti kérdéseit (egyházi autonómiáját). II. Lipót idején 1791-ben törvény biztosítja az ortodox vallás szabadságát. 1868-ban pedig a magyar törvényhozás elismeri a román görögkeleti egyház különállását és önkormányzatát román nemzeti egyházként.

- I. Ulászló 1440-ben privilégiumokkal telepíti Ráckeve-re az aldunai szerbket. I. Lipót 1690. és 1691. évi oklevele biztosítja számukra a hajdúkéhoz hasonló katonanemesi társadalmi státust és az egyházi autonómiát.

- Mátyás király 1458-ban hiteles oklevéllel erősíti meg a ruszinok munkácsi görögkeleti püspökségét. Az 1495. évi törvény szokásjogaik szerint rendezi társadalmi állásukat és szervezetüket (a románokkal és a szerbekkel együtt). I. Lipót 1692. évi oklevele biztosítja a keleti szertartások sérthetlenségét, az egyesült papság pedig megkapta mindazokat a kiváltságokat, amelyeket a latin szertartású papság élvezett.

A kiegyezést követően a korabeli Európában egyedülállóan az alkotmány mellett külön törvénnyel rendezték Magyarországon a nemzetiségek helyzetét, ha külön nemzetiségi kerületek, megyék kikerekítésére ugyan nem is került sor. Ez a nemzeti-

ségeknek csalódottságot okozott, esetenként a törvény elutasítását váltotta ki.

Az 1868. XLIV. tc. kimondotta, hogy Magyarországon az egységes magyar politikai nemzet létezik, amelynek a bármely nyelven beszélő polgárok egyenjogú tagjai. A nyelvtörvény biztosította a magyar államnyelv mellett a lehetőséget arra, hogy ahol a törvényhatóság (ma: önkormányzat) képviselőtestületének 1/5-e kívánta, ott a kisebbségi nyelvet használhatta hasábosan a jegyzőkönyvezésben, a hivatali ügyintézésben, egymás és a kormánnyal való kapcsolataiban:

"Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be." - Törvény biztosította tehát a nemzetiségi nyelvek használatát a községi és megyei politikai életben, az egyházakban, a bíróságokon. Bárki alapíthatott közművelődési, tudományos, gazdasági szervezeteket és intézményeket, s ezek nyelvét kizárólag az alapító határozhatta meg. Minden község, egyház, magánszemély alapíthatott és tarthatott fenn általa meghatározott nyelven tanító iskolákat. Ezt erősítette a népiskolai törvény (XXXVIII. tc.), amely kimondta, hogy "minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást", intézkedett a községi népiskolák megszervezéséről.

Figyelembe véve azokat a gazdasági és kulturális eredményeket, amelyeket a századfordulón a nemzetiségek maguknak mondhatnak, s amelyek révén sokuk vezető szerepet tölt be a Trianon után létrejövő nemzetállamokban, illetve végigkövetve a nemzetállammá válás folyamatát az alábbi következtetéseket állapíthatjuk meg.

Az állami garanciákkal (adománylevél, rendelet, törvény, alkotmány) létrehozott területi és egyházi autonóm szerveződések formák biztosíthatják a népcsoport, nemzetiség önmegőrzését, belső fejlődését:

1/ A törvényi szabályozás ugyan csak az egyéni jogokat ismerteti el, azonban a közigazgatást szabályzó valamennyi törvényben következetesen érvényesíti a nyelvtörvény előírásait.

2/ Az általános közigazgatási rendszertől eltérő regionális egységek (székely, szász szék, kun kerületek) saját választott közigazgatási tisztviselői karral biztosítják az öngazgatást.

3/ Ahol a területi autonómia az egyházi autonómiával összekapcsolódik (pl. erdélyi szászok), ott biztosított az évszázadokon keresztül fennmaradás, az identitás megőrzése.

4/ Az egyházi autonómia biztosíthatja a nemzetiség (népcsoport) önmegőrzésén túl a gazdasági és kulturális fejlődést:

- ha önálló egyházi kerület szervezhető (melyben az ott élő lakosság elkülönülhet a többségi nemzet egyházszervezetétől);

- ha az önálló egyházmegye egyházi méltóságait maga választhatja (azok nem függenek a többségi nemzet egyházi főméltóságaitól);

- ha ugyan nem rendelkeznek területi autonómiával, de az egyházmegye területén kompakt tömbökben élnek;

- ha az egyházi szervezet fennmaradásához, működéséhez szükséges anyagi alapokat (pl. birtokok), költségeket alkotmányosan biztosítja az állam (szerb, román, szlovák, ruszin példa);

- ha az etnikum a világi értelmiségi vezetők (politikusaikat) is bevonhatja az egyház vezetésébe, a gazdasági, kulturális életéncé, intézményrendszeréncé kialakításába.

Irodalomjegyzék:

1. Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés Magyarországon. 1790-1848. I-I. köt. Bp., 1960.*
2. Arday Lajos: *A mai Vajdaság (a történelmi Bács-Bodrog, Torontál, Szerém vármegyé) rövid története, kézirat*
3. Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Kiadó. Bp., 1986. 88-89. pp.*
4. Alternatt, Urs: *Svájc - az európai modell? in: Regi, 1944. 2.sz. 19-30. pp.*
5. Balassa Zoltán: *Hogyan változik tájaink nemzetiségi összetétele. Szabad Újság, 1992. július 25.*
6. Bánffy Dezső: *Magyar nemzetiségi politika. Bp. 1903.*
7. Beksics Gusztáv: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon. Bp., 1895.*
8. Bellér Béla: *A magyarországi németek rövid története. Bp., 1981.*
9. Bellon Tibor: *Nagykunság. Gondolat. Bp., 1979.*
10. Benedek András: *Kárpátalja története, és kultúrtörténete. Népek hazája sorozat. Bereményi könyvkiadó, h.n.é.nándor: Kisebbségben és többségben (Románok és magyarok 1857-1940)*
11. *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989. 107-108. pp.*
12. Bényei Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1994.*
13. Boia, Lucian: *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks, 1848-1914. Bucuresti, 1977.*
14. Bonkáló Sándor: *A rutének (Ruszinok). Franklin Társulat. Bp., 1941.*
15. Bulla Béla: *A Ruténföld. Magyar Szemle, 1939. 4.sz.*
16. Bruckner Győző: *A szepesség múltja és mai lakói. in. dr. Loisch János: A Szepesség. Kókai Lajos kiadása, Bp., 1926. 10-11. pp.*

17. Constantinescu, Miron (szerk.): Erdély története. 2. kötet. Bukarest, 1964.
18. Connert János: A székelyek intézményei a legrégebb időkől az 1562-iki átalakulásig. Kolozsvár, 1901.
19. Diószegi István: Nemzetiségi politika Európában. in: Üllő és kalapács, Magyarországtudató Intézet, Bp., 1991.
20. Domokos Pál Péter: Rendületlenül. Eötvös-Szent Gellért kiadó. 20-21. pp.
21. Dudás Gyula: A bácskai és bánági szerbek története a XVI-XVII. században. Zombor, 1896.
22. Dus László: Dalmátia a magyar közjogban. Bp., 1906. Grill
23. Demkó Kálmán: A szepesi jog. Keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajogokhoz. Bp., 1891. Akadémia
24. Edelényi Szabó Dénes: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Bp., 1928. Horánszky Viktor RT.
25. Fügedi Erik: Szlovák telepítés a török alól felszabadult területeken. in: Agrártörténeti Szemle, 1966. 3.sz.
26. Gáldi László-Makkai László (szerk.): A románok története különös tekintettel az erdélyi románokra. Magyar Történelmi Társulat, h és év nélkül.
27. Gergely Jenő: Az erdélyi görögkatolikus román egyház. in: Regio, 1991. 3.sz. 106-117. pp.
28. Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. 2. kötet. Bp., 1934.
29. Glatz Ferenc (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988.
30. Goldis, Vasile: A nemzetiségi kérdéstről. Bukarest, 1976.
31. Gondos Albert: Az öreg hárs faggatása. Csikszereida, 1994. (a szerző magán kiadása)
32. Gömöri János: Eperjes és az evangélikus kollégium története. Evangélikus Országos Múzeum, dr. Fabinyi Tibor (szerk.) Bp., 1994.
33. Hadrovics László: A déli szláv népek kultúrája. szerk. Szekfü Gyula, Bp., 1942.
34. Hajnóczy R. József: Szepes vármegye történeti változásai. in: dr. Loisch János: A Szepesség...
35. Hanzó Lajos: Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása. Értekezések a Magyar Királyi Honfyy Miklós Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetéből, Szeged, 1941.
36. Hévízi Józsa: Területi és egyházi autonómia mint a kollektív jogok gyakorlásának szintere a történeti Magyarországon, Budapest, Bird's.-Eye Juadium 1885.
37. Hodinka Antal: A munkácsi görögkatolikus püspökség története. MTA, Bp., 1910.
38. Hunfalvy János: Magyarország és Erdély. I-III. Damstadt, 1856, 1860, 1864. Lange Gusztáv György kiadása
39. Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Bp., 1920.
40. Jakabffy Elemér: Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt. Lugo, 1931.
41. Joó Rudolf: Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Gondolat, Bp., 1988.
42. Hunyady Béla: A hajdúvárosok régi közgazgatási és igazságszolgáltatási szervezete. Bp., 1934.
43. Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1858. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. in: Regio, 1993. 4.sz.
44. Kafer István: A miénk és az övék. Magvető, Bp., 1991.
45. Keken András: A magyarországi evangélikusság történeti statisztikája. Bp., 1932.
46. Kiss József: A jászok meghonosodása. História. 1991. 2-3.sz.
47. Kniezsa István: A szlávok. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1932.

48. Kordé Zoltán: *Besenyők az Árpád-kori Magyarországon. História.* 1991. 2-3.sz.
49. Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története I-III. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.*
50. Lozovnik, Petr: *Tirol - kettéosztott tartomány az egyesülő Európában? in: Regio, 1993. 3.sz.*
51. Macartney, C. A: *The Habsburg Empire 1790-1918. London, 1970.*
52. Makkai László: *Magyar-román közös múlt. Teleki Pál Tudományos Intézet, Bp., 1948.*
53. Makkai László: *Erdély betelepülése. História, 1986.*
54. Manga János: *Palócföld. Gondolat. Bp., 1979.*
55. Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika. in: Századok, 1939.*
56. Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Minerva Kiadó, Kolozsvár, 1944.*
57. Miskolczi Gyula: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. I-II. kötet. Bp., 1927.*
58. Moldován Gergely: *A románság. Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények. I. köt. Nagybecskerek, 1895. II. köt. u.o. 1896.*
59. dr. Pechány Adolf: *A tótokról. Bp., 1913.*
60. dr. Pirigyi István: *A magyarországi görögkatolikusok története. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990.*
61. Polányi Imre: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón. Akadémia, Bp., 1987.*
62. Puskánszky Béla: *Erdélyi szászok és magyarok. H.n. 1943.*
63. Raffay Ernő: *A vajdaságtól a birodalomig. Az újkori Románia története JATE. Szeged, 1989.*
64. Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790-1848) Bp., 1963.*
65. Seton-Watson: *A History of the Roumanians. Cambridge, 1934.*
66. Sokcsevits Dénes-Szilágyi Imre-Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története. Népek hazája sorozat. Bereményi kiadó, Bp.*
67. dr. Szabó Orest: *A magyar oroszokról. Bp., é.n.*
68. Szász Zoltán: *A románok története. Népek hazája sorozat. Berményi könyvkiadó, h.n.é.n.*
69. Szücs Jenő: *Nemzet és történelem. Bp., 1974.*
70. Szentkláray Jenő: *A karlócai patriarchális és fruskagórai monostori szerb levéltárak. Századok. 1883. IV. füzet.*
71. Székely András Bertalan: *A Rábától a Muráig. Nemzetiségek egy határ két oldalán. Püski, Bp., 1992.*
72. Taylor, A.J.P: *The Habsburg Monarchy 1809-1918. Nev Work, 1965.*
73. Thim József: *A horvátok és a hazai szerbség a magyar történetben. A magyarság és a szlávok. szerk. Szekfü Gyula, Bp., 1942.*
74. I.Tóth Zoltán: *Magyarok és románok. Bp., 1966.*
75. I.Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697-1792. Bp., 1946.*
76. Tóttösy Ernő: *Dalmácia. Mécses kiadó. Bp., 1992.*
77. Trifunovits Andrea: *Az olaszországi kisebbségek helyzete. in: Regio, 1994. 2.sz. 127-144. pp.*
78. Tustner Ignác: *Déli tartományaink földje, népe és jövője. Értekezések a bosnyák jog és balkanológia köréből. Debrecen, 1918.*
79. Udvari István. *A ruszinok XVIII. századi historiográfiája. (Tudománytörténeti vázlat) Szabolcs-Szatmári Szemle. 1991. 2.sz. 143-157. pp.*